

Egy olvasás története – egy történet olvasása

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: TÜKÖRSZÍNJÁTÉKA AGYADNAK

Aligha érte váratlanul a Kulcsár-Szabó Zoltán munkásságát jól ismerőket a Szabó Lőrincről szóló új tanulmánykötet megjelenése. Az elmúlt másfél évtizedben folytatott kutatások letisztázása, összerendezése éppoly magától értetődő pillanata egy szisztematikus vizsgálódásnak, mint amilyen világos érdeke egyszersmind a szakmai nyilvánosságnak az elvégzett munkát a fontosságához illő intézményes keretek közé beilleszteni. Az elmúlt éveket tekintve kétségkívül kevés példán válhat jobban szemlélhetővé, hogy a korábbi folyóirat- és kötetkiadásokból jól vagy kevésbé ismert tanulmányok gyűjteményes kiadását adott esetben nem pusztán a könnyebb hozzáférhetőség vagy a pusztán rekollekció szándéka vezérli. Minden bizonnyal még a legtájékozottabb kutatók számára is főleg most, a kötetmegjelenés után válhatnak egészében láthatóvá Kulcsár-Szabó Zoltán elméleti kérdésekkel és líratörténeti fejleményekkel egyaránt körültekintően exponált Szabó Lőrinc-kutatásának hozadékai (ahogy erre különben maga a szerző is utal előszavában). Ezek persze – már csak a kötet felépítéséből adódóan is – kevésbé kézenfekvő, pontosabban kevésbé előtérbe tolvó módon, ám annál sokrétűbb lehetőségeket kínálva rendezhetik át az irodalmi köztudatban rögzült Szabó Lőrinc-képet.

A tanulmányokat egyben látva a kötet legfőbb eredménye nem annyira ennek felülírása vagy egyfajta radikalitásra törekvő újrapozicionálása, hanem a szakirodalom figyelmes és legfőképpen alapos „kiegészítése”, mindenekelőtt a líra medialitásának, a nyelv retoricitásának különféle belátásaira, ennek folytán az életmű (újra)olvasásának újfajta kihívásaira való reflexiókkal – mások mellett éppen e kötet szerzőjének következetes, inspiratív (akár más alkotókat érintő) elemzői munkáitól vezérelve. Innen nézve legkevésbé sem meglepő, hogy mindez nem a műfaj klasszikus szabályait és elvárásrendjét követő monográfia keretein belül valósul meg. Ezzel együtt a *Tükörszínjátéka agyadnak* nem nélkülözi az életmű szakaszait egymás viszonyrendszerében vizsgáló, így tulajdonképp a megértést segítő, rendszerezett pályakép-modell számos elemét sem. Persze némileg félrevezető volna Szabó Lőrinc munkásságának teljességre törekvő leírására következtetni a tanulmányok sorrendjének kronológiai mintázatát (is) követő belső logikájából. Már csak azért is, mert egyfajta előrehaladó fejlődési ív óhatatlanul csak utólagos olvasási tapasztalat eredményeképp állítható elő (ezt jól mutatják az időben előre-hátra utaló észrevételek a kötetben), továbbá a korszakolás eleve problematikus egy olyan szerző esetén, akinél „a Fény, fény fénytől a Te meg a világhoz vezető út mindennek nevezhető, csak egyenesnek nem”. (39.) Ahogy az sem szorul magyarázatra, hogy az irodalmi művek értelmezését autoritatív módon stabilizálni igyekvő irodalomtörténeti metodika nemcsak a recepcióesztétika, illetve a de Man-i dekonstrukció belátásait hasznosító értekező számára tűnhet illegitimnek, hanem – ahogy ez *Az átírás mint kritikai aktus* című nagyszerű tanulmányban

meg is mutatkozik – a vizsgálódás tárgyául választott költő életműve maga is az (újra)értelmezés szükségességére, ugyanakkor annak temporális kiszámíthatatlanságára figyelmeztet.

Akár egy-egy korszak líratermésének, akár a Szabó Lőrinc-filológia olyan marginális területeinek vizsgálatáról van szó, mint például a *Vers és valóság* című önkomentár helye az életműben, de említhetnénk a *Vezér* című versszöveg körül kialakult „költészettörténeti eseménnyé váló” per nem historizáló, hanem jogi felelősség és poétika bonyolult összefonódását elemző *Kánon és recepció* című tanulmány számos aktuális líraelméleti kérdést érintő megállapítását, Kulcsár-Szabó Zoltán mindig ugyanazon módszertani elvek szerint jár el. Ennek során anélkül nyitja meg meggyőző alaposággal egy adott (ahogy az alcímbe szerepel) „poétikai probléma” távlatait – olykor a tágabb líratörténeti- vagy elméleti kontextus felvázolására is ügyelve –, hogy argumentációját korábbi kérdésfelvetések cáfolatára alapozná. Nem véletlen, hogy Kabdebó Lóránt külön említést nyer az *Előszóban*: az idősebb pályatárs fél évszázadnyi munkájának vitathatatlan érdeme, hogy szöveg-gondozása, filológusi tevékenysége nélkül jelen kötet több tanulmánya aligha készülhetett volna el. Az is látszik ugyanakkor, hogy verselemzői gyakorlatuk lényeges ponton tér el: Kabdebó egyébként nagyrészt releváns poétikai megállapításai mögött rendre a szerzői alak (külső) kontrollinstanciája áll, míg Kulcsár-Szabó Zoltán szemléletét a szövegszerveződés legkülönbözőbb összefüggéseire való reflexió, antropológia helyett tehát hangsúlyozottan tropológia uralja. Az említett előzékenység, egy már meglévő diskurzushoz való csatlakozás mikéntje amellet, hogy metodikailag megfontolásra több mint érdemes, rendkívül gyümölcsöző is. Ugyanis máig számos öröklött fogalmi előfeltevése alapuló recepciós kényszer (pl. nagyra nőtt individuum, klasszicizálódás, dialogicitás vagy akár az avantgárd szerepe a korai lírában) nehezíti Szabó Lőrinc költészetének újraolvasását. Ezek megértése, implikációinak feltárása, konstruktív továbbgondolása a kötet egyik legszimpatikusabb törekvése: meglévő olvasási tapasztalatok eddig nem vizsgált kontextusokban történő újrafogalmazása, gazdagítása az életműről nyerhető legteljesebb kép kialakításához segít hozzá.

Noha a *Tükörszínhátéka agyadnak* valamennyi tanulmánya adott, az olvasást potenciálisan vezérlő mozzanat exponálása során igyekszik feltárni egy-egy konkrét mű, költői korszak vagy egy azokhoz kapcsolódó poétikai jelenség releváns értelmezési távlatait, a kötet strukturálisan látszólag mégis két részre bontható. Nagyjából a könyv első felében (a *Föld, Erdő, Isten* kötetől a *Különbékég*) Szabó Lőrinc korai és érett költészetének ha nem is átfogó, de szisztematikusan építkező, ha úgy tetszik, a hagyományos monográfiák elveinek is megfelelő – kutatása hoz új eredményeket. Persze a vizsgálódás nem abban az értelemben mutatkozik konzekvensnek, hogy például a költői pálya egyik csúcscaként számon tartott *Te meg a világ* olvasata a korábbi kötetekről tett megállapítások egyfajta meghosszabbításaként volna felfogható. Az 1932-es kötet individualitás-problematikáját módszere-sen feldolgozó „*Sötétben nézem magamat*” belátásait ugyanakkor aligha érdemes elválasztani a megelőző két tanulmány tanulságaitól. A *Te meg a világban* az individuum önmagába zártsága mindig is a külvilág relációjában, rendre a vele folytatott küzdelemben, dialógusban (vitában), de attól elszakíthatatlanul tételeződik

(lévén éppen azáltal lesz énként különböző, hogy „az individualitás minden más individualitásnak is a sajátja” [61.]). Mindez pedig a recepcióban a *Te meg a világ* fényében „útkeresésnek” tartott korábbi két kötet poétikája felől válhatott egyáltalán kérdésessé. Szabó Lőrinc és József Attila „avantgárd korszakának” elemzésére, a nyelv materialitását hangsúlyozó, illetve különböző deszemantizáló eljárások működésének megfejtsére vállalkozó *Utak az avantgárdból* (mely nagyban hozzájárul a fejlődéstörténeti periódusként tekintett avantgárd poétika szerepének strukturáltabb megértéséhez is) nem egyedül törekszik az egyes kötetek olvasásának összekapcsolására. *A hang retorikája... című* kötetnyitó tanulmány nem véletlenül veszi szemügyre a lírai hang általi önprezentáció azon stádiumát, amely már a beszélő és a lírai hang romantikától örökölt önazonosságán túl, de még a *Te meg a világot* jellemző, „hang és szubjektum azonosságának elvi lehetetlenségét feltételező” (31.) poétikán innen ismerhető fel.

Kulcsár-Szabó Zoltán szerint a *Föld, Erdő, Isten* túlzó hangeffektusai és a *Fény, fény, fény* verseinek egyszerre dinamikus és szaggatott szintaxisa, (a tipográfia által is jelzett, a pillanatnyiságot kiemelő) fokozott beszédyszerűsége, a szónoki beszédhelyzet retorikájának felidézése látszólag mind sikerrel hozzák létre a megszólaló érzéki jelenlétének illúzióját. Az *Utak az avantgárdból* azonban arra is rámutat, hogy a kötöttségek alól felszabadított látvány megragadhatatlansága, a nézőpont kirögzithetlensége az egységesnek vélt én alakját sem hagyja érintetlenül. A szubjektum modernségbeli válságának tapasztalata, melyre recepciótörténeti konszenzus szerint a fokozatos személytelenedés felől talált válaszokat a későmodernként jegyzett líra, nagyban függ annak a belátásától, hogy a szubjektum immár nem ragadható meg a külvilággal szemben álló, arról mintegy leválasztható entitásként. Az én önmegjelenítésébe ugyanis minduntalan beíródik a külső univerzum azon különb(öz)ősége, ami voltaképp meghatározásának feltételét alkotja. Az én ekképp egyszerre írható le a (test által) határolt zártság és a külvilág végtelességének „megkettőződése”, az énben történő tükröződése (73.) révén az érzékileg kifejezhetetlen határtalanság fogalmaival. A „*Sötétben nézem magamat*” (valójában már a címben jelzett paradoxonnal is) a fenti ellentmondásnak igyekszik utánajárni. A szerző arra kíváncsi, milyen módon mutatkozik meg a *Te meg a világ* kötetben a két pólus egymásba játszó, khiasztikus viszonya, amelyet a kettő közti határ viszonylagosságát éppen az énnel egyrészt azonos, másrészt pusztán külső formáját adó test (82.) biztosít. Mindezzel, továbbá a *Különbőség – másként* című jól ismert tanulmánnyal, benne pedig *Az Egy álmai* paradox képeinek retorikai olvasatával Kulcsár-Szabó Zoltán az egyik eddigi legpontosabb interpretációval látja el nemcsak a Szabó Lőrinc recepció eme szakaszát, hanem a korszak individualitás artikulációjának jellegzetes poétikai átrendeződését érintő költészettörténeti dilemmáit is.

Amennyire hiányzott a szakirodalomból az én önlegitimációját küzdelemként színre vivő versek tétjének újragondolása, olyannyira fontos hivatkozási pont lehet a későbbiekben a főként az 1936-os *Különbéke* idegenségtapasztalatának kérdéseit, három kitüntetett téma (utazásélmény, gyerek-felnőtt viszony és keleti bölcselet) poétikai távlatait elemző *Utazás, gyerekek, Kelet*. Az életmű eladdig kevésbé kutatott szakaszát vizsgáló tanulmány azért is különösen értékes és revelatív, mert

a kötet korábbi, a *Te meg a világra* vonatkozó megállapításait gondolja tovább, azok finom hangsúlyeltolódásait veszi szemügyre (egyszersmind világítja meg őket más szemszögből). A szerző helyesen észleli, hogy még ha a különbség a két kötet között leginkább tematikai (illetve retorikai) is, a legfontosabb módosulás éppen az idegenség természetében fedezhető föl. A szubjektum és a világ elhatárolhatatlanságából, lényegi azonosságából fakadó, korábban már említett küzdelem helyébe, mely voltaképp a saját individuummal szembeni idegenség eredője, ezúttal a másik (kulturális) mássága, idegensége áll, amely – ezt a verselemzések körültekintően megmutatják – nemritkán kimondottan határtapasztatatokon keresztül (halál, újjászületés) teszi lehetővé az én önmeghaladását. A dolgozat tehát az én egyfajta zártásként felfogott ismerősségét „veszélyeztető” tényezők során vet számot azzal, hogy az énből való menekülés vágyának (mely valójában nem mást, mint a rabságot termeli újra) „feldolgozása [...] itt is a »költészet« reflexiós alakzatában (és »költői« effektusokban: megverselésben, eufóniában) megy végbe” (149.).

A *Tükörszínháza agyadnak* második fele változatlanul kiemelt figyelmet fordít a Szabó Lőrinc-életmű további, sokszor recepciós szempontból kissé magára hagyott szakaszainak egy jól nyomon követhető értelmezői diskurzusba történő beléptetésére. Annyiban talán mégis eltér az itt található tanulmányok többsége a korábbiaktól, hogy azok ama „poétikai arculat” megrajzolásában kitűzött célhoz talán távolabbról, nagyobb kitérőket téve közelítenek. Hol egy-egy releváns, gyakran gazdag előtörténettel is bíró poétikaelméleti dilemma, hol az életrajzi szerző alakját övező bőséges dokumentációk, illetőleg azokat érintő – filológiaiilag megszemenőikig föltárt, ám kevésbé reflektált – kutatások összefüggéseinek feltárása képezi alapját az életmű újszerű megközelítésének. Legyen szó akár Szabó Lőrinc ellentmondásos kanonikus helyzetéről (*Kanon és recepció*), akár a költő fordítói praxisáról, ami – kiderül a *Fordítás és (ön)értelmezés* című írásból – sokkal inkább saját költészetfelfogásáról árulkodó értelmezői, semmint az eredeti pusztán „visszaadására” törekvő tevékenység, Kulcsár-Szabó Zoltán minden alkalommal az adott diskurzus elméleti előfeltevéseinek, megfontolásainak lehető legteljesebb argumentációját igyekszik adni. Különös fontosságú lehet a temporalitás mintázatát vizsgáló szakasz, mely nemcsak a Szabó Lőrinc kapcsán már többször is szóba hozott szubjektivitás-problematika árnyaltabb artikulációjára ad alkalmat, de mint speciálisan irodalmi probléma (amennyiben a költői nyelv a *jelenlét* olyan illuzórikus pillanatát rögzíti, amely túlmutat a „folyamatos keletkezés és elmúlás időbeliségén” [158.]) tágabb költésztörténeti kontextusba helyezve is lényeges kérdés. Így „az időbeliség mintái a későmodern költészetben” indokoltan egy összetett komparatív elemzés során kerül szóba a *Keresztelkedések* című tanulmányban, azal együtt, hogy az elioti időfelfogás részletes tárgyalása utáni *Sivatagban*-elemzés – nem beszélve a szokatlanul szükséztű *Tücsökműzene*-blokkról – minden revelációja ellenére talán kevésbé fajsúlyos az egyfajta „előtanulmánynak” tekinthető *Four Quartets*-interpretáció tükrében. Az értekezés effajta szerkezete, persze, folyóirat-közlésben aligha tűnne fel, jelen szöveggörnyezetbe azonban ilyen módon mintha nehezebben tudna szervesülni, így, érzésem szerint, némileg veszít a láttató erejéből (hasonlóan a kontextualizálás vagy a kutatás eredményeinek „hozzásimítása” a kötet korábbi felismeréseihez tűnik kevésbé megoldottnak a lényegi változtatás

nélkül megjelent, egyébként kitűnő korai *Spleen és ideál* esetén). Ugyanakkor nem véletlen, hogy a *Kereszteződések a Tücsökgéne* múlt-konstrukcióját tárgyalva zárul, mint ahogy az emlékezés (ön)létesítő, az önmegértés feltételeként tételeződő potenciálja éppen e „folyamatos keletkezés és pusztulás” (184.) médiumának, a múltat mintegy újraalkotó, az elfeledettségből előhívó költői képzetnek szentelt vagy legalábbis abból az irányból közelítő tanulmányban íródik majd tovább.

A két nevezetes versciklust elemző tanulmány (*Lírai hang, emlékezés és fikció...*) a költészet idő feletti hatalmát, illetve annak határait hivatott bemutatni. A dolgozat első fele egyfelől a visszaemlékezés fikatív jelenének illúzióját megtörő, a megszólalás és a felidézett események idejének elkülöníthetőségét elbizonytalanító aposztrophék, kiszólások, deixisek vizsgálatára vállalkozik. Másfelől ezen túl leginkább arra figyel, hogyan vonatkoztatható – a fikció szerint az emlékek sorozatát mintegy előhívó – tücsökgéne morájának „üzenete” magára a kötet költői nyelvére, illetve miként válik a líra mint médium az én életének egyfajta partitúrájává (amelynek egyszerre lesz tárgya és létrehozója a „lejegyző”). Ezzel összhangban *A huszonhatodik év* kapcsán a szerző főleg a dialogikus szituáció két pólusának azonosíthatóságát, elválasztását kérdésessé tevő retorikai folyamatokra, fikció és valóság keveredésének jelzéseire figyel. Utóbbi szempont relevanciája aligha szorul külön magyarázatra. Költészet és élet(rajz) *Vers és valóság*-beli sajátos továbbélése, illetőleg az ének már eleve egyfajta kommentárjaként, „(ön)kifejezőjeként” tekintett vers lábjegyzetelése, különös tekintettel a költői önkomentár irodalomtörténetileg szokatlan gesztusa által keltett recepciós zavarra, nagyon is időszertűvé tette a vele való irodalomtudományos szembenézést – ez a *Testamentaritás és önéletrajzosság...* című tanulmány óta nem lehet kérdés. Különösen úgy, hogy látható: élet és írás összefonódása Szabó Lőrinc esetén több mint pusztán egyfajta archiváló szándék. *Az átírás mint kritikai aktus* lapjain kiderül, az addigi életmű 1943-as újrakiadása különböző időpillanatok énekeinek párbeszédére, tehát nem a korábbi szemléletmód leváltására, hanem újbóli érvényesítésére, ekképp sokkal inkább (ön)értelmezés lezárhatatlan folyamatára utal, ami pedig aligha csak pusztán filológiaiilag lehet érdekes, hanem benne mintegy a Szabó Lőrinc-értés legelemibb önértelmezői alakzatát fedezhetjük fel.

Kulcsár-Szabó Zoltán, úgy tűnik, mindvégig, következetesen ennek szellemében jár el: akár egy-egy korszak egészét áttekintő, figyelemre méltóan friss, ötletgazdag szövegelemzéseiről, akár némely verset érintő alaposabb „mélyfúrásairól” (például *Az Egy álmairól* vagy az *Egy téli bodzabokorhoz* című versről készített elemzéseiről) van szó, látványosan csak az adott kontextus keretei között igyekszik minél teljesebb képet nyújtani a szövegről vagy költői problémáról. Mindeközben interpretációi legkevésbé sem kirekesztők, sosem lezárják az utat más szempontok érvényesíthetősége előtt, hanem mindig megnyitják azokat más, új belátásokat ígérő távlatok számára. Egyetlen személyesebb észrevétellel élve, a kötet számtalan módszertani tanulsága mellett, melyek közül ezúttal csak Szabó Lőrinc naplóinak, esszéköteteteinek, „műhelytitkainak” stb. példás, a líraértelmezésben általában nehezen hadra fogható applikációit emelném ki, a *Tüskörszínhátéka agyadnak* struktúrájánál fogva látni engedi a szerző értekezői eszközkészletének folyamatos gazdagodását is. Ennek során az újabb írásokban úgy képes a felisme-

rések láttató erejét különféle, az olvasó felé tett előzékeny, a megértést vezérlő, azt elősegítő gesztusok (pl. összegzés, ahol megengedhető, köznapi példák használata stb.) révén növelni, hogy mindeközben az értekezői nyelv is megőrzi, sőt helyenként talán túl is szárnyalja a szakmai alaposság korábban elvártak tekintett mércéjét.

Az említettek mellett a kötet másik szembeötlő tulajdonsága, hogy benne elszórtan számos versnek több, hosszabb-rövidebb, de különálló elemzése is megtalálható. Talán megengedhető a párhuzam: bizonyos értelemben Szabó Lőrinc az átírás kapcsán szóba hozott mintájának megfelelően akár évtizednyi távolságból is oly módon mutatnak egymás felé ezek az interpretációk, hogy az egykori észrevételeket nem felülírják az újabbak, ellenkezőleg (a korábbi megfontolásokat továbbgondolva) általuk több irányból is szemlélhetővé válik az adott vers. A szerző legújabb könyvében úgy lépnek tehát egymással párbeszédbe a különféle irányból érkező kérdésfelvetések, hogy (a szerző átírás kapcsán tett megállapításait parafrázálva-idézve) a „két különböző, a maga módján »kész« elemzéslehetőség szembeállításával” (236.), „a kétféle poétika összefüggéseinek és különbségeinek feltárásával az önmegértés olyan eseményét teszi lehetővé, amely a már elhagyottnak mutatott pozíciót is érvényre juttatja.” (237.) Mindez egyszersmind annak elfogadott, sőt valóban sajátta tett belátásán alapul, ami az (irodalmi, de bármely más) értelmezés lezárhatatlanságát ismeri el. Az ennek jegyében íródott, mégiscsak monografikus igényű műről elmondható, hogy hiánypótló elemzési szempontok egész sorával egészíti ki nemcsak a tárgyalt költőhöz kötődő, de a tágabban értett korszak recepcióját, s ilyen módon az előszóban leírtakat kiegészítve, e kötetel vált ténylegesen „a 20. század magyar költészettörténet egyik legjobban »karbantartott« életművévé” (8.) Szabó Lőrinc (nem csak költői) munkássága. Megkockáztatom, általa a monográfia műfajának kortársi megújulása felé is tett a honi irodalomtudomány egy jelentős lépést. (*Ráció*)

HERCZEG ÁKOS

Kontinentális körutazás – rejteketak nélkül

OLAY CSABA – ULLMANN TAMÁS: KONTINENTÁLIS FILOZÓFIA A XX. SZÁZADBAN

Ahhoz, hogy egy, a XX. századi kontinentális filozófia történetének bemutatását megkísérlő könyvet meglepve fogadjon az olvasó, nem kell feltétlenül a témával foglalkoznia, elegendő, ha néhány kanonizált gondolkodó főművének legismeretesebb passzusaival tisztában van, mivel a vállalkozásra már ebben az esetben is némi gyanúval fog tekinteni. Az irányzatok és mozgalmak sokszínűsége, a nemzetekenként eltérő hagyomány és a jelentősebb fordulatokat megvalósító filozófusok kategorizálhatatlanságának problémája az itthoni filozófiatörténet-írást leginkább arra intette, hogy vagy egyes gondolkodói csoportok (pl. a spanyol egzisztencialisták) vagy különböző szakterületek (pl. a szemiotika), esetleg korszakok (pl. a német